

Гасити вогонь бензином: чому помилкова термінологія не допоможе вирішити кризу навколо України

З кінця 2013 року політика незгоди в Україні отримала багато назв: бунт, революція, переворот, вторгнення, громадянська війна. На жаль, використання конкретного поняття часто залежить від політичних симпатій та орієнтацій автора, що не сприяє збалансованій дискусії. Нещодавно Джессі Дрісколл долучився до дискусії, опублікувавши політичну записку, де стверджує, що кризу навколо України можна і слід визначити як «громадянську війну».

Він пропонує два взаємопов'язаних аргументи: 1) події в Україні відповідають науковому визначенню «громадянської війни»; 2) якщо таке визначення послідовно використовуватимуть науковці та політики, це сприятиме вирішенню конфлікту. Обидва твердження є сумнівними. На моє переконання, поняття «транснаціоналізована інсургенція» набагато краще описує ситуацію на українському Донбасі. Я також поясню, чому запропонована Дрісколлом термінологічна зміна, ймовірно, не вплине на вирішення конфлікту.

«Громадянська війна»? Занадто нечітке поняття

Ключові компоненти аргументів Дрісколла фактично не стосуються того, чи слід називати цей конфлікт громадянською війною. Наприклад, один з найважливіших аспектів – транснаціональний вимір конфлікту (який Дрісколл згадує як «сигнал Росії про те, що міждержавні кордони більше не є недоторканими») не доводить але і не спростовує наявність громадянської війни. Транснаціоналізація відбувається під час терористичної діяльності, повстань, революцій, громадянських воєн та інших типів політики незгоди. Таким чином, головна проблема з тезою Дрісколла про «громадянську війну» полягає в тому, що він не наводить чітких характеристик громадянської війни. Натомість, він посилається на загальні риси політики незгоди та/або нестачу потенціалу держави.

Крім того, є проблеми з тим, що Дрісколл представляє як «факти». По-перше, як видається, у своєму формулюванні Дрісколл має на увазі, начебто нова українська армія утворилась з добровольців. Це не так. Регулярна армія мала вирішальне значення впродовж усього конфлікту. Цей аспект важливий, оскільки відрізняє те, що сталося в Україні, від, наприклад, формування Армії визволення Косова та інших випадків перетворення нерегулярного ополчення на армію. Сповнені «духом патріотизму» українські добровольці справді надавали підтримку армії та доклалися до спроб погасити сепаратистську діяльність, але вони не були основою збройних сил. Показовим є те, що найбільші втрати серед українських воїнів (до боїв у Дебальцеве) мали місце тоді, коли було збито Іл-76, – того разу загинули лише професійні військовослужбовці.

Хоча Дрісколл вказує, що питання про строки виконання Мінську-II не визначено в угоді, він, як видається, стверджує, виходячи з власної логіки, що вибори мають відбутись до того, як зупиняться військові дії. Він пише: «Якщо буде досягнуто згоди визнати, що в Україні відбувається громадянська війна, тоді послідовність “спочатку вибори, потім послаблення військового протистояння”, зафіксована в Мінській угоді, може стати шляхом до прагматичного вирішення...» Проте в офіційному тексті спочатку йдеться про припинення вогню, потім про відведення важкого озброєння, після чого має бути забезпечено ефективну перевірку режиму припинення вогню, місцеві вибори та відновлення повного контролю

України над державним кордоном. Точна редакція згаданого розділу про вибори – це «на 1-й день відведення розпочати діалог про умови проведення місцевих виборів...» Отже, більш правильне тлумачення документу буде таким: «спочатку безпека, потім вибори». Крім того, в угоді не визначено, коли має відбутись остаточне виведення «всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України» – до чи після виборів. Проблема не лише в тому, чим Дрісколл аргументує свою точку зору, а й у самій концепції «громадянської війни». У сучасній науковій термінології громадянська війна – досить широке явище, яке може охоплювати різноманітні події. Громадянська війна в Таджикистані та громадянська війна в Мозамбіку описуються одним і тим самим поняттям, що й Перша суданська громадянська війна та Громадянська війна в М'янмі. Цей же термін використовується і для опису таких історичних подій як Громадянська війна в Росії та Громадянська війна в Греції, – і кількість випадків величезна. Це применшує значення поняття «громадянська війна» як аналітичного інструменту, оскільки будь-яке наукове поняття, якому бракує точності і якому не притаманна достатня семантична рестриктивність, котра б унеможливила поєднання явищ, що дуже різняться за своєю природою, неодмінно веде до недоречних порівнянь і дає непевні результати.

На жаль, власне брак точності й притаманний даному поняттю. В авторитетній книзі Стасіса Каліваса з Єльського університету громадянська війна визначається як «збройне зіткнення в межах визнаного суверенного суб'єкта між сторонами, що на початку військових дій мали спільне керівництво». За такою класифікацією, до цієї категорії можна віднести цілий ряд конфліктних політичних дій – від збройних вуличних сутичок з поліцією до погромів і міжконфесійних зіткнень. Оскільки навряд чи можна охарактеризувати, наприклад, погроми «геп-геп» проти євреїв-ашкеназі у Королівстві Баварія (1819) як громадянську війну, це визначення, будучи надто широким, не видається операбельним.

Більш точні концептуалізації громадянської війни конкретизують або сторони насильницької взаємодії, або мінімальну кількість жертв. Наприклад, за визначенням проекту/масиву даних «Кореляти війни» (COW), громадянська війна відбувається, «коли уряд є стороною конфлікту, [і] він повинен або залучити в конфлікт не менш 1000 військовослужбовців, або втратити не менш 100 бійців внаслідок бойових дій». Дрісколл і сам застосовує кількісний критерій, посилаючись на «близько 10 тисяч смертей у результаті конфлікту» на Донбасі як доказ громадянської війни, що триває. Проблема з кількісним критерієм полягає в тому, що це в кращому випадку лише наукова конвенція, а в гіршому випадку – довільне число. Як видається, Дрісколл припускає, що 10 тисяч жертв достатньо, щоб класифікувати будь-який внутрішньодержавний конфлікт як громадянську війну. З кількісним критерієм є, вітм, проблема, на яку вказав Ніколас Самбаніс з Єльського університету: поріг для кодування подій як громадянських воєн може бути досягнутий внаслідок кумулятивного ефекту. Так, тривалий конфлікт із 500 смертельними випадками на рік вважатиметься громадянською війною через 20 років. Показово, що сама Упсальська програма даних про конфлікти, яку використовував Дрісколл, нарахувала 6,371 жертв в Україні в період між 2013 і 2017 роками (у тому числі 88 осіб, вбитих снайперами в Києві в 2014 році). Іншими словами, події в цей період не вважалися б громадянською війною за 10-тисячного порогу, але пізніше могли б бути визнані нею. Така логіка явно незадовільна з наукової точки зору. Саме в цьому проблема з аргументацією Дрісколла: він фактично не наводить жодного функціонального визначення громадянської війни, а пропонує лише натяки та нечіткі характеристики.

Це не «громадянська війна», а «транснаціоналізована інсургенція»

На мою думку, нинішні зусилля, спрямовані на концептуалізацію громадянської війни, мають тенденцію до застосування невиключних критеріїв, що призводить до об'єднання кількох різних типів політики незгоди під одним терміном. Як наслідок, втрачається розрізнення двох окремих процесів: громадянської війни та інсургенції. Ця плутанина, здається, є складовою частиною дослідницьких програм. Наприклад, проект PRIO «Динаміка неспроможних держав і насилля» уникає «чіткого розмежування між війною, миром, інсургенцією, громадянською війною і міждержавною війною, [зосереджуючись] на проявах колективного насилля». Аналогічно, визначення громадянської війни в проекті «Наш світ у даних» зводить до купи «а) конфлікт за контроль над центральним урядом і та б) суперечки з приводу місцевих питань». Навіть дев'ять чітких принципів кодування громадянської війни, запропонованих Самбанісом, містять такий, що може викликати плутанину: «сторони конфлікту мають політичну й військову організацію, і вони публічно заявили про політичні цілі».

Загалом, сторони мають свої політичні цілі як у громадянських війнах, так і у інсургенціях, але між цими явищами є суттєва відмінність. У випадку громадянської війни кілька фракцій вступають у суперництво, адже кожна прагне встановити свою монопольну владу над усією державою. **Інсургенція – це форма насильницької політики незгоди, за якої одна зі сторін сторона прагне відокремити власну територію від політичного цілого.** Ця відмінність вказує, що громадянська війна в Китаї, коли комуністи та націоналісти боролися за владу, називається правильно, тимчасом як Перша суданська громадянська війна, коли християни з південного Судану добивались регіональної автономії від мусульман з півночі країни, була насправді інсургенцією.

Встановлення відмінностей між громадянською війною та інсургенцією не є порожньою термінологічною забавкою. Воно допомагає зрозуміти конвергентні траєкторії та різну динаміку політики незгоди. Інсургенція обмежена територіально; її організатори мобілізують ресурси на локальному рівні; зіткнення та жертви трапляються переважно в окремому регіоні; конфлікт має певний вплив, але не визначає всі політичні процеси в країні. Натомість під час громадянських воєн конкуруючі фракції мають свої власні регіональні осередки, але вони мобілізують ресурси на загальнонаціональному вимірі; насильство поширюється в суспільстві як горизонтально, так і вертикально, а тому породжує значно сильніші тривоги та значно більшу кількість жертв; а перебіг конфлікту є головним і найважливішим чинником політичного життя та державної політики.

Звичайно, і громадянські війни, і інсургенції несуть горе й руйнування, але тільки перша (як можна побачити на прикладі Громадянської війни в Росії або Громадянської війни в Мозамбіку) зазвичай залишає в руїнах всю країну, і часто лише одну сторону – переможницею. Інсургенції, хоча вони часто тривають роками або й десятиліттями, як правило, завершуються взаємоприйнятними рішеннями або й остаточним відділенням. Можна стверджувати, що для класифікації науковці навіть не повинні приділяти великої уваги цілям, проголошеним суб'єктами конфлікту. Якщо державі вдалось стримати насильницьку політику незгоди на певній території, якщо вона ефективно перешкоджає зусиллям повстанців мобілізувати ресурси за межами їхніх місцевих осередків, якщо вона блокує більшість планів почати заворушення в інших частинах країни, тоді варто вести мову про інсургенцію. Отже, попри те, що Олександр Захарченко вихвалявся, що «наші танки дійдуть до Дніпра», а початковий план передбачав поширення заворушень на інші українські

регіони, за межі Донбасу, намір розпалити в Україні громадянську війну провалився. Варто зазначити, що між різними типами політики незгоди немає непроникних бар'єрів. Терористи можуть вдаватися до інсургенції, коли встановлюють неповний контроль над певною територією. Інсургенції можуть перерости у громадянські війни, якщо повстанцям вдасться зруйнувати соціальний лад. Громадянські війни можуть призвести до ворлордизму, якщо жодна із фракцій-суперниць не зможе встановити свою єдину владу. Прояви колективного насилля відрізняються обсягом ресурсів, доступних його акторам, і ефективністю протидії з боку державного апарату.

Кожен, хто особисто бачив розвиток місцевого бізнесу у місті Дніпро або переповнені кафе в Харкові, хто став свідком реформ децентралізації та освіти, хто спостерігав за поглибленням торговельних контактів з ЄС, будівництвом нових заводів і силою-силенною інших поточних політичних подій, може чітко зрозуміти, що в українському випадку найточнішим визначенням конфлікту є не громадянська війна, а інсургенція.

Основоположність «транснаціональної» ролі Росії

Ані громадянська війна, ані інсургенція не є несумісними з транснаціоналізацією. Власне, кожна мотивує інші держави або недержавних суб'єктів до втручання, кожга посилюється від такого залучення. Є безліч історичних випадків, коли і громадянські війни, і інсургенції супроводжувалися вторгненнями, інтервенціями, транскордонною допомогою, контрабандою та наданням безпечних баз (як видно з подій у Кашмірі, Курдистані, Таджикистані, Ємені). Тож протиставлення «або громадянська війна/інсургенція, або вторгнення» хибне. Перше не виключає другого. Крім того, сусідні держави рідко коли утримуються від розпалювання або підтримки інсургенцій, щоб отримати додаткові важелі впливу. Попри внутрішні джерела повстання на Донбасі (див. політичну записку 2014 року на цю тему Сергія Куделі з Університету Бейлор), було б помилкою не зважати на роль російської агресії проти України.

Хоча громадська думка щодо самоідентифікації та уподобань під час повстання дуже ненадійна, бо залежить від того, які сили контролюють відповідну територію, все ж нещодавні опитування показують (див. Гарфік 13 у звіті ZOIS за 2017 рік), що більшість людей у так званих Донецькій Народній Республіці та Луганській Народній Республіці, з одного боку, а також на території Донбасу, яка перебуває під українським контролем, з іншого боку, все ще хочуть, щоб регіон залишився частиною України. Однак це переконання має тенденцію до зменшення, адже чим довше люди живуть під владою цих режимів, тим сильнішою є їхня регіональна і «нова республіканська» ідентичність. Це, знову-таки, відповідає тезі про важливість територіального контролю. Оскільки російська підтримка повстанців є встановленим фактом, який більше не ставиться під сумнів, логічним буде висновок, що Росія зацікавлена у тому, аби посилювати регіональну (Донецьку та Луганську) ідентичності та сприяти кризі ідентичності в Україні, з тим щоб інсургенція тривала. Транснаціональний характер інсургенції на Донбасі – питання не другорядне, а фундаментальне. Якщо врахувати разом окупацію Криму, посилення напруженості в Азовському морі, економічний тиск і протидію тиску (наприклад, у секторі природного газу), звернення до міжнародних судів та спроби здобути моральну перевагу в очах світу, можна чітко побачити, що має місце конфлікт між двома суверенними державами. Події на Донбасі – це лише один вимір серед багатьох інших у рамках ширшого російсько-українського конфлікту, і найдоречніше класифікувати його як транснаціоналізовану інсургенцію.

Чи допоможе зміна термінології вирішити конфлікт?

Якщо врахувати всі реальні чинники, що впливають на конфлікт, то припущення, що зміна термінології – використання замість «кризи в Україні» або «російсько-української кризи» поняття «громадянська війна» – необхідна для результативного вирішення конфлікту, видається позбавленим логічного підґрунтя та емпіричної підтримки. Жодна заміна термінів не допоможе:

- зупинити надходження ресурсів та персоналу з Росії;
- запобігти подальшому загостренню ситуації навколо Азовського моря;
- сприяти вільним і чесним виборам (яким не заважатиме російський тиск та вибіркові стимули, можливі завдяки контролю над Донбасом); чи
- активізувати зусилля та посилити ефективність ОБСЄ.

Дрісколл не вказує причинних механізмів, які нібито пов'язують зміну понять і зміну політики. Ймовірна причина цього – те, що такий зв'язок відсутній. Росія навряд чи припинить блокаду українських портів в Азовському морі тільки тому, що науковці почнуть використовувати термін «громадянська війна» для опису конфлікту. Російська сторона прагне до чогось більш важливого, ніж просте термінологічне нововведення. Схожим чином, ОБСЄ не почне ефективно наглядати за порушенням Мінських угод лише тому, що вважатиме, що має справу з «громадянською війною». Натомість, їм допомогло б надходження більшої кількості ресурсів та визначення більш чітких процедур.

Втім, запропонована Дрісколлом термінологічна зміна може посприяти вирішенню конфлікту одним специфічним чином. З кінця 2013 року Російська Федерація послідовно прощтовхувала ідею про те, що Україна є квазі-державою, неспроможною державою, «державою-404» (тобто «помилкою»). З цими звинуваченнями набагато легше погоджувалися б, якби було пройдено перший крок на шляху до неспроможної держави: факт громадянської війни. Називати кризу навколо України громадянською війною значить відкрити дискурсивну можливість для подальших сумнівів щодо того, чи може Україна існувати як політичний суб'єкт. Такі сумніви можуть також посприяти розмежуванню окупації Криму та інсургенції на Донбасі як двох окремих процесів. Це може зруйнувати міжнародну підтримку Україні. Це може легітимізувати ідею, що не надто вдале боснійське рішення є найкращим, на що Україні варто сподіватися.

Висновок

Вести мову про «громадянську війну» неточно з наукової точки зору та непродуктивно в рамках стратегії вирішення кризи навколо України. Описувати події в Україні, використовуючи дане поняття, це, звісно ж, не табу, але логічно послідовний аналіз показує, що найбільш доречний спосіб охарактеризувати конфлікт – зокрема, поточну ситуацію на Донбасі, – спонукає використовувати словосполучення «транснаціоналізована інсургенція». Використання цього поняття не заперечує наявності локальних питань чи підстав для незадоволення, які частково спричинили цю кризу. Натомість, це поняття вказує на стримуваний характер політики незгоди. Якби термінологію «громадянської війни» прийняли зі сподіванням, що це стане інструментом, який вирішить кризу, це б насправді означало заплющити очі на справжні причини та відкинути найкращі посередницькі рішення для непрямого міждержавного конфлікту, який має місце.